SOCIÁLNÍ PODPORA ŽÁKA SE ZDRAVOTNÍM POSTIŽENÍM POSKYTOVANÁ PŘI PŘECHODU ZE ŠKOLNÍHO DO PRACOVNÍHO PROSTŘEDÍ

Social support provided for handicapped pupils in their switch from school environment to occupational environment

10: 1–246, 2008
ISSN 1212-4117

Vladimíra Nechvátalová

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, katedra praxe a supervize

Summary

Agencies for supported employment observe clients with mental involvements with a complex of services focused on supporting pupils with special means during the switch from school environment to occupational environment. In the present article, the author tries to describe factors affecting the choice of the occupation in pupils with health involvements and to analyze factors affecting successful activities of the pupils and the working site within the framework of the school practice. Based on an analysis performed, she established the optimum type of supporting pupils with health involvements during the switch to the new environment. A qualitative approach was chosen with respect to characteristics and target of the research: a case study of pupils of a practical school of education branch 78-62-C/001 "One-year practical school". Within the framework of the case study, dialogues were implemented with the users of services, class teachers of pupils, representatives of employers, co-workers, employment advisors and employment assistants. The data acquired in dialogues supplement those obtained with the help of the data contents analysis in the client file. So called verbatim was produced from the data acquired in dialogues. The records were equipped with digital codes based on the order of their implementation. The data acquired were divided into a lower number of units and these were grouped into associated categories (clustering). The research validity was provided with the help of the technique of triangulation of methods and sources. The effect of the investigator was controlled with the help of a long-term presence of the scientists at the site of research and of his/her incorporation into the environment and it was simultaneously treated by informing respondents of the investigator intentions.

Key words: client with mental handicap – transit programme – social consultancy – social and professional rehabilitation

Souhrn

Klientům s mentálním postižením nabízí agentury pro podporované zaměstnávání komplex služeb zaměřených na podporu žáka se speciálními potřebami při přechodu ze školního do pracovního prostředí. V následujícím článku se autorka snaží popsat faktory ovlivňující výběr zaměstnání u žáka se zdravotním postižením a analyzovat činitele ovlivňující úspěšné působení žáka na pracovišti v rámci školní praxe. Na základě provedeného rozboru pak stanoví, jaká má být optimální podpora žáka se zdravotním postižením při přechodu do nového prostředí.

Vzhledem k charakteristice a cíli výzkumu byl zvolen kvalitativní výzkum – případová studie se žákem praktické školy oboru vzdělávání 78-62-C/001 Praktická škola jednoletá. V rámci případové studie byly provedeny rozhovory s uživatelem služeb, třídním učitelem žáka, zástupcem zaměstnavatele, spolupracovníky, pracovní konzultantkou a pracovní asistentkou. Údaje získané v rozhovorech doplňují data získaná pomocí obsahové analýzy dat ve složce klienta.

Z dat získaných v rozhovorech byl vytvořen tzv. verbatim. Záznamy byly označeny pod číselným kódem dle pořadí, ve kterém byly uskutečněny. Získaná data byla analyzována na menší počet jednotek a ty byly seskupeny do souvisejících kategorií (clustering). Validita výzkumu byla zajištěna

pomocí techniky triangulace metod a zdrojů. Kontrola efektu výzkumníka byla prováděna pomocí dlouhodobé přítomnosti badatele v místě výzkumu a jeho včlenění do prostředí a současně byla ošetřena informováním respondentů o záměrech badatele.

Klíčová slova: klient s mentálním postižením – tranzitní program – sociální poradenství – sociální a pracovní rehabilitace

ÚVOD

Pro klienty s mentálním postižením nabízí agentury pro podporované zaměstnávání komplex služeb, který je nazýván tranzitním programem. Tranzitní program je koordinovaný soubor aktivit, který podporuje přechod žáka se speciálními potřebami ze školy do dalšího života – konkrétně do pracovního prostředí. Cílem tohoto programu je poskytnout klientům potřebnou pomoc tak, aby ještě během studia našli nejprve optimální místo pro svou praxi s možným výhledem na pozdější získání zaměstnání.

Cílovou skupinou tranzitního programu jsou budoucí absolventi speciálních škol – u nich se předpokládá, že budou po ukončení studia potřebovat individuální podporu v tom, aby si našli a udrželi zaměstnání na otevřeném trhu práce.

Tranzitní program je většinou bezplatný. Podstatou programu jsou individuální praxe na běžných pracovištích. Tak si žáci mohou vyzkoušet různé typy práce v běžném pracovním prostředí a najít zaměstnavatele, který je po ukončení školní docházky přijme do zaměstnání. Nepodaří-li se v tranzitním programu najít pracovní místo a absolvent nemůže být zaměstnán na místě praxe nebo potřebuje-li další podporu, má možnost vstoupit do navazujícího programu (komplexu sociálních služeb) podporované zaměstnávání (Agentura Osmý den, 2006).

Tranzitní program je ustálený termín používaný pro komplex služeb v oblasti zaměstnávání. Realizace těchto služeb se opírá o zákonné úpravy právního řádu České republiky, zejména o § 69 zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ze dne 13. května 2004, který definuje pracovní rehabilitaci, a § 35 a 70 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ze dne 14. března 2006, který definuje sociální poradenství a sociální rehabilitaci. Termín tranzitní program není v žádném ze jmenovaných zákonů uveden, přesto je však v praxi běžně užívaný a ustálený. Proto je tento termín používán i v tomto článku.

Cíle, metodika

Autorka článku se snaží odpovědět na otázky, jaké faktory ovlivňují výběr zaměstnání u žáka se zdravotním postižením v tranzitním programu. A jaké činitele ovlivňují úspěšné působení žáka na pracovišti v rámci školní praxe. Na základě zjištěných výsledků charakterizuje podobu potřebné sociální podpory žáka se zdravotním postižením při přechodu do nového prostředí. Vzhledem k charakteristice a cíli výzkumu byl zvolen kvalitativní výzkum – případová studie.

Případová studie je zacílena na žáka praktické školy, který byl zařazen do tranzitního programu v průběhu školní přípravy na povolání v rámci svého vzdělávání v oboru 78-62-C/001 Praktická škola jednoletá. V analýze zaměřené na tento případ je rozpletena příčinná síť proměnných, které ovlivňují sociální událost získání zaměstnání. Autorka práce byla 1 rok pracovní asistentkou tohoto uživatele služeb a půl roku jeho pracovní konzultantkou. Zkušenosti z práce a terénní poznámky umožnily autorce vypracovat případovou studii. V rámci studie byly provedeny rozhovory s třídním učitelem žáka, zástupcem zaměstnavatele, spolupracovníky žáka, rodiči žáka, s uživatelem služeb a s pracovní konzultantkou. Data doplňují údaje získané z obsahové analýzy dat ve složce klienta.

Z dat získaných v rozhovorech byl vytvořen tzv. verbatim neboli doslovný přepis. Záznamy byly označeny pod číselným kódem dle pořadí, v kterém byly uskutečněny. Získaná data byla analyzována na menší počet jednotek a ty byly seskupeny do souvisejících kategorií (clustering).

Validita výzkumu byla zajištěna pomocí techniky triangulace metod. Kontrola efektu výzkumníka byla ošetřena informováním respondentů o záměrech badatele. (Čermák, I. et al., 1998, s. 50–62). Tak byl minimalizován vliv autora tohoto výzkumu na data. Vliv dat na osobu provádějící výzkum projevující se jejím nekritickým přijetím vysvětlení, které nabízejí respondenti, byl omezen pomocí triangulace zdrojů.

Výsledky

Výběr zaměstnání žáka se specifickými vzdělávacími potřebami, který studuje obor Praktická škola jednoletá mohou ovlivňovat osoby, které většinou zprostředkovávají jeho první kontakt s pracovníky agentur nabízející tranzitní program.

Uživatel služeb se většinou o možnost pracovat a být po ukončení školní docházky zaměstnán nezajímá sám. Prvním zprostředkovatelem kontaktu s agenturou, prvním zprostředkovatelem možnosti „jít pracovat“ i prvním zprostředkovatelem „otevřené budoucnosti“ bývají učitelé ve škole. Případně to může být poskytovatel jiné sociální služby, kterou žák čerpá, např. pracovník ústavního zařízení, v kterém žák žije.

Výběr zaměstnání neovlivňují jen osoby, které jsou v kontaktu s uživatelem služeb, ale i zájmy a potřeby uživatele, nabídka a potřeby trhu práce. Zároveň se do výběru zaměstnání mohou promítat uživatelské představy o budoucím zaměstnání a životě stejně jako jeho současné pracovní dovednosti. Zdá se, že představy o praxi ovlivňuje i názor na to, co je součástí a podstatou jednotlivých profesí.

Hohn uvádí, že rozměr vlastních přání a potřeb se u těchto osob prolíná ve vztahu k práci, volnému času, bydlení i otevřené budoucnosti. Proto se jeví jako účelné vycházet při hledání budoucího zaměstnání a praxe v rámci školního vyučování právě z nich (Hohn, 2005).

Doose píše, že pomoc poskytovaná při přechodu ze školy do zaměstnání je orientovaná právě na identifikaci zájmů, sklonů, silných stránek a vlastností, schopností a snů. Identifikace těchto oblastí předpokládá správný výběr zaměstnání tak, aby odpovídalo potřebám a možnostem žáka. Vhodně zvolené zaměstnání je pak předpokladem vzniku dlouhodobého pracovního poměru (Doose, 1996).

Podle Radatze a Koeniga vychází hledání a výběr zaměstnání z přání žáka. To je ověřeno na pracovišti. Pokud není dosažitelné, může být na základě pracovní zkušenosti upraveno a nová představa se stává novým cílem, ke kterému směřuje podpora zaměřená na přechod žáka ze vzdělávací instituce do pracovního prostředí (Radatze, Koenig, 2005).

Výběr zaměstnání ovlivňují kromě přání a zájmů také osobní zkušenosti uživatele služeb. A to nejen zkušenosti například z rodiny, kde

dítě může navštěvovat pracoviště svých rodičů, ale i situace, kdy si uživatel může jednotlivé profese vyzkoušet na konkrétním pracovním místě nebo alespoň na cvičném pracovišti.

Zároveň výběr ovlivňuje i fakt, zda existuje šance vzniku budoucího pracovního poměru na vybraném pracovním místě. Kritériem výběru je i to, zda vybrané místo splňuje podmínku, že se zde žák něco nového může naučit.

Výběr zaměstnání může ovlivňovat i osobní volba pracovního konzultanta. Ten provádí kontaktování zaměstnavatelů. Uživatel sám se nepodílí ani na vyhledávání zaměstnavatelů ani na jejich kontaktování.

Na volbu budoucího zaměstnání může mít vliv dle zjištěných výsledků i představa budoucího absolventa o pracovním prostředí v místě výkonu zaměstnání. Jak uvádí Hynková, i pracovní prostředí je faktorem, které ovlivňuje volbu zaměstnání též u žáků bez specifických vzdělávacích potřeb (Hynková, 2004). Další faktory – plat, prestiž, povahové vlastnosti, stinné stránky povolání, které popisuje Hynková u zdravé populace, nebyly u žáka s postižením v této kvalitativní studii identifikovány.

Pomoc při výběru vhodného místa pro vykonávání praxe stejně jako další sociální práce s uživatelem v průběhu realizace tranzitního programu je zaměřena na zvýšení úspěšnosti žáka na pracovišti. Cílem je podpořit uživatele tak, aby zvládl požadované pracovní úkony, obstál v sociálních situacích a mohl být po skončení praktika na pracovišti zaměstnán. Úspěšnost, či neúspěšnost žáka na pracovišti může ovlivňovat zkušenost s jednotlivými výkony práce a sociálními situacemi, které se na různých pracovištích mohou opakovat. Při zvládání pracovních i sociálních aktivit pomáhá žákovi na pracovišti pracovní asistent a během konzultací i pracovní konzultant. Podpora poskytovaná žákům během realizace tranzitního programu musí být u každého uživatele individuálně přizpůsobena jeho potřebám.

Úspěšnost může ovlivňovat i to, jakým způsobem je žák připraven na mimořádné situace, které mohou během výkonu zaměstnání nastat – například nemoc, pracovní úraz či to, že uživatel nenajde pracovní pomůcky na svém místě. Tyto situace identifikuje přímo na místě výkonu praxe pracovní asistent, který je přítomen na pracovišti po celou dobu praxe. Pro vznik mimořádných situací může vypracovávat sociální

pracovník s uživatelem služeb tzv. krizový plán.

Úspěšnost žáka na pracovišti může ovlivňovat i motivace žáka „být zaměstnán“. Jeho větší snaha na pracovišti obstát a zaměstnání po ukončení školní docházky získat.

Sociální práce zaměřená na podporu žáka při přechodu ze školního do pracovního prostředí musí zahrnovat i práci se zaměstnavatelem. Protože právě on rozhodne o tom, zda bude žák po ukončení školní docházky zaměstnán. Výběr pracovního místa, hledání vhodné pracovní pozice i pracovní náplně stejně jako podmínky na pracovišti by měly být nastaveny tak, aby zohledňovaly potřeby jak zaměstnavatele, tak i klienta. Podpora poskytovaná zaměstnavateli je v širším slova smyslu i podporou pro uživatele.

Sociální pracovník může uživatele služeb podpořit nejen při realizaci samotné praxe, ale i prostřednictvím individuálních konzultací i skupinové sociální práce. Organizace a realizace tranzitního programu je vždy po domluvě se zúčastněnými subjekty záležitostí agentury pro podporované zaměstnávání. Na realizaci neexistuje žádné metodické doporučení. Pracovníci agentur se tedy při realizaci řídí obecně závaznými předpisy a vlastními zkušenostmi i znalostmi z oboru sociální práce. Některé agentury realizují tranzitní program pouze ve formě seminářů a přednášek a neorganizují pro žáky individuální ani skupinové praxe. Některé se kromě realizace praxe na pracovišti, individuální práce s klientem zaměřují i na skupinovou sociální práci. Podoba uskutečňování tranzitního programu a probíraná témata jsou velmi různorodá. Od témat jako zpětná vazba a hodnocení praxe až po témata, jak vypadají různé profese, krizové situace na pracovišti i témata z oblasti pracovněprávní.

V neposlední řadě podobu realizované podpory poskytované žákovi s postižením ovlivňuje i financování služby. To ovlivňuje rozsah poskytované služby. Pokud je v závislosti na financování podpora nedostatečná, nemusí být přechod ze školy do zaměstnání úspěšný. Financování

tranzitního programu je nesmírně složité a nákladné. Program je většinou financován prostřednictvím agentury pro podporované zaměstnávání, která hledá finanční zdroje ve strukturálních fondech Evropské unie. Služba může být financována i z dotací získaných od krajských úřadů na realizaci sociální služby, sociální rehabilitace či sociální poradenství. Z dalších zdrojů pro financování této služby můžeme jmenovat dary soukromých subjektů, nadací či z podnikatelské činnosti agentur. V ojedinělých případech přebírá financování tranzitního programu škola. Ta vyčlení část svých prostředků na mzdy asistentů a učitele, který se pak stává koordinátorem všech aktivit v programu.

ZÁVĚR

Podporu žáka při přechodu ze školního do pracovního prostředí a jeho úspěšnost na pracovišti ovlivňuje mnoho výše jmenovaných faktorů. Optimální podpora vedoucí k úspěšnému získání zaměstnání po ukončení školní docházky musí zohledňovat individuální potřeby žáka, jeho rodiny i zaměstnavatele.

LITERATURA

- Agentura Osmý den. Tranzitní program ZE ŠKOLY DO PRÁCE. [online]. [cit. 2006-03-26]. Dostupný z [www: http://osmyden.jurta.cz/cs/index.php?action=pro-zajemce_tranzitni-program](http://osmyden.jurta.cz/cs/index.php?action=pro-zajemce_tranzitni-program)
- ČERMÁK, I., ŠTĚPANÍKOVÁ, I.: Kontrola validity dat v psychologickém výzkumu. *Československá psychologie*. 1998, č. 1, s. 50–62.
- DOOSE, S.: *I want my dream: Persönliche Zukunftsplanung*. 1. vyd., Hamburg: Netzwerk People First Deutschland, 1996.
- HOHN, K.: Perspektivy, jednání a rozhodování různých aktérů v procesech přechodu ze školy do pracovního života. In: Bartoňová, M. (ed.): *Integrace handicapovaných na trhu práce v mezinárodní dimenzi*. Bmo: MSD, 2005 s. 8–18.
- HYNKOVÁ, J.: Některé aspekty další vzdělávací cesty žáků základní školy. *Pedagogicko-psychologické poradenství: zpravodaj*. 2004, č. 38, s. 77–83.
- RADATZ, J., KOENIG, F.: Arbeitsweltbezogene Bildungsbegeleitung im Übergangsfeld zwischen Schule und Beruf. *Impulse: Zeitschrift der Bundesarbeitsgemeinschaft für Unterschützte Beschäftigung*. 2005, č. 36, s. 23–32.

Vladimíra Nechvátalová
vladimira@nechvatalovi.com